

УДК 343.85

Дмитро Кавун,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО (ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ)

Статтю присвячено розкриттю основних форм діяльності слідчого із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи), порушених вчиненням щодо нього кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, досудове розслідування, потерпілий, слідчий, докази.

Постановка проблеми. Чільне місце у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого належить слідчому як ключовому владному суб'єкту досудового розслідування. Правильно відзначає Б. Я. Гаврилов, що «тільки слідчий здатний якісно здійснювати покладену на нього функцію із захисту прав і законних інтересів осіб, які потерпіли від злочину» [1, с. 31]. На цьому наголошують і 35 відсотків опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ. Пояснюється це тим, що найдієвіший засіб забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, що йменується розкриттям кримінального правопорушення, знаходиться в руках слідчого.

Стан дослідження. Окремі аспекти щодо забезпечення прав і законних інтересів законотворчої, опорної для держави частини суспільства – потерпілих у досудовій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванню – висвітлювались у наукових працях вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема Ю. П. Аленіна, В. Б. Андрусяка, В. П. Бож'єва, Ю. М. Грошевого, А. П. Головіна, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденка, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, Н. А. Колокова, М. В. Косюти, А. В. Лапкіна, О. М. Ларіна, Л. М. Лобойка, П. А. Лупинської, В. Т. Мальяренка, І. Є. Марочкіна, В. П. Півненка, Т. І. Присяжнюк, М. І. Сірого, В. Т. Тertiшника, О. В. Хімічевої, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, В. П. Шумського та ін. Однак есі ці праці (в основному окремі наукові статті) стосувалися лише особливостей правозащитної (правозахисної) діяльності з боку окремих владних суб'єктів досудового розслідування без урахування основних характеристик есього механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фі-

зичної особи) у досудовій стадії кримінального провадження.

Мета статті. У контексті комплексного дослідження кримінального процесуального механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні, його структури та окремих функціональних аспектів ми з урахуванням вимог до обсягу публікації ставимо за мету проаналізувати та розкрити основні форми діяльності слідчого із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи), порушених вчиненням щодо нього кримінальним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Кожен потерпілий розуміє, що він не зможе відстояти свої права і законні інтереси, порушені вчиненням щодо нього кримінальним правопорушенням, якщо слідчий не розкриє це правопорушення, не встановить і не викриє особу, винувату у його вчиненні, не створить саму основу для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на всіх стадіях кримінального провадження [2, с. 27]. На жаль, цей провідний засіб забезпечення прав і законних інтересів потерпілого не знайшов свого конкретного відображення в нормах КПК України 2012 року. Вітчизняний законодавець обмежився лише визначенням цінностей, які охороняються і захищаються кримінальним процесом (ст. 2 КПК України), не вказавши при цьому, якими шляхами здійснюється така охорона, забезпечення.

Ми вважаємо, що законодавець зобов'язаний був вказати на те, що забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників кримінального провадження

здійснюється шляхом розкриття кримінальних правопорушень, викриття та покарання осіб, які їх вчинили. Таке визначення було історично традиційним для української кримінальної процесуальної науки і законодавчої практики (ст. 2 КПК України 1960 року). Натомість законодавець із незрозумілих причин відніс слідчого до сторони обвинувачення (ст.ст. 36-41 КПК України), що створює серйозну загрозу добросовісному, послідовному виконанню покладених на нього обов'язків, пов'язаних з виконанням кримінальної процесуальної функції, що йменується досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень (п. 17 ч.1 ст. 3, ст. 40 КПК України), та функції забезпечення прав і законних інтересів потерпілого й інших учасників досудової стадії кримінального провадження.

У незацікавленого у результатах кримінальної справи матеріального дослідника, що діє як «kontra», так і «pro» з метою відтворення «образу кримінального правопорушення», не може бути обвинувального ухилу, бо матеріали проведеного слідчим тяжкого матеріально-пошукового дослідження, сконцентровані у спеціальному документальному угрупованні під назвою «кримінальна справа», завжди носить не обвинувальний і не захисний, а суто констатаційний характер. Лише прокурор уповноважений надати цим матеріалам обвинувального характеру (за наявності в них відповідних доказів) – п.п. 13, 14 ч. 2 ст. 36 КПК України, але від цього функція досудового розслідування, що виконується слідчим, не втрачає свого істинного призначення.

Виходячи з викладеного, законодавець України зобов'язаний був зосередити особливу увагу на розкритті слідчим кримінального правопорушення, а не віднесенні його до сторони обвинувачення, бо не розкриття правопорушення, або односторонність чи неповнота проведеного досудового розслідування не дають потерпілому права на оскарження таких дій (бездіяльності) слідчого до слідчого судді (ст. 303 КПК України), що не узгоджується з положенням про встановлення істини по справі (ст.ст. 91, 94 КПК України). Європейський суд з прав людини у своїх численних рішеннях (по справі Артіко (Artico) проти Італії; по справі Сондерс проти Об'єднаного Королівства тощо) наголошує на необхідності обов'язкового встановлення істини по справі під час розслідування злочинів [3, с. 321]. Таким чином, швидким і повним розкриттям кримінального правопорушення, всебічним і неупередженим дослідженням усіх його обставин слідчий закладає не тільки доказовий фундамент для судового розгляду кримінальної справи по

суті, а й основу для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого на всіх стадіях кримінального провадження.

Під розкриттям кримінального правопорушення розуміється встановлення події цього правопорушення й осіб, які його вчинили. Кримінальні правопорушення повинні бути розкриті швидко і повно. Вимога швидкого розкриття кримінального правопорушення означає, що строки початку досудового розслідування, встановлення події цього правопорушення та осіб, які його вчинили, повинні максимально наближатися до моменту скоєння суспільно небезпечного діяння. Швидкість розкриття кримінального правопорушення забезпечує не тільки своєчасність встановлення особи правопорушника, а й своєчасність відновлення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників досудового розслідування. Вимога повноти розкриття кримінального правопорушення означає, що всі суспільно небезпечні дії і епізоди виявлені, всі співучасники встановлені; зібрані, досліджені і збережені всі докази. На практиці прийнято вважати кримінальне правопорушення розкритим, коли його розслідування закінчене і прокурор звернувся до суду з обвинувальним актом, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності чи клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Розкриття кримінального правопорушення та викриття слідчим винних – запорука ефективного забезпечення ним прав і законних інтересів потерпілого.

Крім того, слідчий зобов'язаний встановити характер і розмір завданої потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди і вжити передбачені законом заходи для своєчасного і повного її відшкодування (ст.ст. 91, 127, 170 КПК України). Перш за все він роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, а також фізичній чи юридичній особі, яка має право на відшкодування завданої потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди, порядок відшкодування її (шкоди) у добровільному порядку. Власне, закріпивши інститут добровільного відшкодування потерпілому завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди (ч. 1, ст. 127 КПК України), законодавець знову забув про необхідність його детальної регламентації. Уявляється, що Главу 9 Розділу 1 КПК України необхідно доповнити статтею такого змісту: «Стаття 127-1. Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому у добровільному порядку:

1. За наявності достатніх відомостей про заподіяння потерпілому кримінальним правопорушенням певної шкоди слідчий,

прокурор і суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому або фізичній чи юридичній особі, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, положення статей 45, 46, п. 2 ст. 66 Кримінального кодексу України та ч. 1 ст. 127 Кримінального процесуального кодексу України щодо значення добровільного відшкодування шкоди та порядку його здійснення.

2. Про свій намір відшкодувати потерпілому шкоду в добровільному порядку підозрюваний, обвинувачений або фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, інформує владного суб'єкта кримінального процесу, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, шляхом подання відповідної заяви.

3. Долучивши заяву до кримінального провадження, слідчий, прокурор, суд вживають відповідних заходів із забезпечення добровільного відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

4. Оригінали всіх документів, що засвідчують факт відшкодування потерпілому завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди, додаються до протоколу про відшкодування шкоди у добровільному порядку, а внесені на депозитний рахунок органу досудового розслідування чи суду кошти вручаються потерпілому під розписку»

Якщо відшкодувати завдану потерпілому шкоду в добровільному порядку не можливо, слідчий роз'яснює потерпілому його право на відшкодування цієї шкоди у примусовому порядку, шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинним діянням підозрюваного, обвинуваченого чи неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Після пред'явлення потерпілим цивільного позову слідчий роз'яснює йому права цивільного позивача, визначені ст.ст. 61, 127-129 КПК України. Крім того, з метою забезпечення цивільного позову слідчий за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді з письмовим клопотанням про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, об-

винуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Вартість майна, що підлягає арешту з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співрозмірною із розміром шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням (ст.ст. 170-174 КПК України).

Арешт може бути накладено на рухоме і нерухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка чинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних чи юридичних осіб (ч. 3 ст. 170 КПК України).

Арешт може бути накладено на тимчасово вилучене майно (ч. 5 ст. 171 КПК України). Необхідно зазначити, що слідчому надано право вживати заходи для накладення арешту на майно не тільки у зв'язку із заявленням цивільного позову, а й із власної ініціативи за наявності підстав про забезпечення можливого у майбутньому цивільного позову (п. 3 ч. 1 ст. 173 КПК України). Це суттєва гарантія забезпечення слідчим прав і законних інтересів потерпілого. Тим паче, що здебільшого інформація про завдану потерпілому шкоду отримується слідчим уже під час надходження заяви про вчинене кримінальне правопорушення або на самому початку досудового розслідування, що дає йому змогу не допустити відчуження чи приховування зацікавленими особами майна, забезпечивши своєчасне накладання на нього арешту.

Визначальною є й роль слідчого у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого під час доказування обставин, що стосуються цивільного позову, пред'явленого останнім. І це насправді так, бо відповідно до вимог п. 3 ч. 1 ст. 91 «вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», є обставинами, які підлягають обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні, тобто входить до предмету доказування по справі. Дослідження всієї сукупності обставин, які необхідно доказати як необхідну умову належного вирішення цивільного позову, покладається на слідчого, який проводить розслідування вивченого кримінального правопорушення [4, с. 9]. Разом із тим у чинному КПК України мінімальний перелік обставин, які слідчий зобов'язаний доказати щодо цивільного позову, продовжує залишатися невизначеним, що ускладнює його діяльність на цьому важливому напрямі за-

безпечення прав і законних інтересів потерпілого. Залишати вирішення даного питання на власний розсуд слідчого не доцільно.

Загальновідомо, що доказування слідчим цивільного позову здійснюється одночасно з доказуванням у кримінальному провадженні загалом, тож слідчий самостійно може й не визначитися з необхідною сукупністю обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню щодо цивільного позову, а це обов'язково знизить рівень його правозабезпечувальної (правозахисної) діяльності.

Серед nepозовних способів забезпечення майнових прав потерпілого слідчий нерідко використовує повернення втраченого жертвою кримінального правопорушення майна в натурі (вилученого під час проведення обшуку у підозрюваного й обвинуваченого чи у третіх осіб), а в разі потреби й шляхом повернення таких самих речей або сплати їх вартості підозрюванім, обвинуваченим за ініціативою слідчого [5, с. 8]. Крім того, слідчий надсилає письмові повідомлення до Базового реєстру відомостей про заборони на відчуження та арешти об'єктів нерухомого майна для внесення відомостей про накладення арешту на нерухоме майно підозрюваного, обвинуваченого, цивільного відповідача з метою недопущення його відчуження, а також подає запити до відповідних державних органів про надання відомостей про наявність у підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, які несуть майнову відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого, майна і його місцезнаходження (щодо права приватної власності на землю, приватизації житла, права приватної власності на автотехніку тощо).

Станом на 1 січня 2011 року в Україні залишилось 963 922 нерозкритих кримінальних правопорушень за минулі роки. У зв'язку із цим відомий політичний діяч, учений-правознавець і фахівець міліцейської справи О.М. Бандурка із сумом зазначає, що в наш час «у державі навіть немає обліку, скільки громадян потерпає від злочинів». І це при тому, констатує автор, що «латентна злочинність у разі перевищує офіційно зареєстровану, на що держава сором'язливо заплющує очі» [6, с. 6]. Тож коли особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, в процесі проведеного досудового розслідування не встановлено або якщо вона є неплатоспроможною, ніхто шкоду, завдану потерпілому, не відшкодовує. А кількість таких потерпілих обчислюється декількома сотнями тисяч. Положення ж ч. 3 ст. 127 КПК України про те, що «шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випад-

ках та порядку, передбаченому законом», є декларацією, бо подібного закону в Україні ніколи не було і досі немає, це вже зазначалося раніше.

Не можна забувати й про те, що розслідування кримінального правопорушення – це тяжке матеріально-пошукове дослідження. Тому ніхто краще слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа і який особисто заглиблюється в суть досліджуваних обставин, не може прийняти більш вірні й раціональні рішення щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у досудовому розслідуванні. Так, з метою забезпечення прав потерпілого слідчий у разі необхідності залучає його до участі у проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема до участі в огляді місця події (по справах про згвалтування, дорожньо-транспортні події, розбійні напади тощо), в проведенні обшуку (для знайдення викрадених предметів і документів та забезпечення відшкодування заподіяної шкоди), в пред'явленні для впізнання фізичної особи, предметів чи документів, у проведенні слідчого експерименту тощо.

Висновок

Таким чином, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого здійснюється слідчим постійно протягом усього періоду розслідування кримінального правопорушення з використанням різноманітного правозабезпечувального інструментарію, визначеного КПК України.

Список використаних джерел:

1. Гаврилов Б. Я. Реализация органами предварительного следствия норм о защите конституционных прав и свобод гражданина : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б. Я. Гаврилов. – М., 2001. – 33с.
2. Маслов И. Назначение уголовного судопроизводства на досудебных стадиях / И. Маслов // Законность. – 2006. – № 6. – С. 27–29.
3. Европейский Суд по правам человека : Избранные решения : в 2-х т. / подред. В. А. Туманова. – М., 2000. – Т. 1. – 540 с.
4. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б. Л. Ващук. – К., 2007. – 20 с.
5. Кахнич Х. Р. З'єднаний процес як спосіб захисту прав потерпілого у кримінальному судочинстві : автореф. дис.... канд. юрид. наук 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Х.Р. Кахнич. – Львів. – 2013. – 20 с.
6. Бандурка О. М. Краці мої роки попереду і мій зірковий час ще не настав / О. М. Бандурка // Голос України. – 2012. – № 75(5325). – С. 6.

Статья посвящена раскрытию основных форм деятельности следователя по обеспечению прав и законных интересов потерпевшего (физического лица), нарушенных совершенным против него уголовным правонарушением.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, досудебное расследование, потерпевший, следователь, доказательства.

Article is devoted to disclosure of the main forms of activities of the investigator for ensuring the rights and legitimate interests of the injured (natural person) broken by the criminal offense made against it.

Key words: criminal offense, pre-judicial investigation, victim, investigator, proofs.

